KORXONA BAHO SIYOSATIDA TRANSFERT BAHONING TUTGAN O'RNI

Azimova Hulkar Egamberdiyevna
"Buxgalteriya hisobi va auditi" kafedrasi
dotsent v.b.Qarshi davlat texnika universiteti
ORCID: 0009-0007-4468-6533. tel. +99850 040 55 54
https://doi.org/10.5281/zenodo.23920018

Annotatsiya. Maqolada korxona baho siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'lgan transfert baholashning iqtisodiy mazmuni, maqsadi va boshqaruv qarorlariga ta'siri yoritiladi. Transfert baho korxonaning tarkibiy bo'linmalari o'rtasida mahsulot, ish va xizmatlar almashinuvida qo'llanadigan ichki hisob-kitob narxi sifatida izohlanadi. Uning resurslardan oqilona foydalanish, bo'linmalar faoliyatini baholash, xarajatlarni nazorat qilish, foydani taqsimlash va strategik rejalashtirishdagi vazifalari tahlil qilinadi. Shuningdek, bozor, xarajat va kelishuvga asoslangan yondashuvlarning afzalliklari hamda cheklovlari ko'rsatilib, samarali transfert baho tizimini shakllantirish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: transfert baho, korxona baho siyosati, ichki hisob-kitob, xarajatlar, foyda markazi, boshqaruv hisobi, rentabellik

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning barqaror faoliyati nafaqat tashqi bozordagi sotuv narxlariga, balki uning ichki boshqaruv tizimi qay darajada samarali tashkil etilganiga ham bog'liq. Yirik va ko'p bo'linmali korxonalarda ishlab chiqarish, ta'minot, qayta ishlash, logistika hamda sotuv jarayonlari o'zaro uzviy bog'langan bo'ladi. Ushbu jarayonlarda bir bo'linma tomonidan yaratilgan mahsulot yoki xizmat boshqa bo'linma tomonidan iste'mol qilinishi mumkin. Bunday ichki almashinuvlarda qo'llanadigan narx transfert baho deb ataladi.

Transfert baho oddiy hisob-kitob ko'rsatkichi emas. U korxona ichidagi iqtisodiy manfaatlarni muvofiqlashtiradi, bo'linmalar natijalarini o'lchashga yordam beradi va rahbariyatning resurslarni taqsimlash bo'yicha qarorlariga ta'sir ko'rsatadi. Noto'g'ri belgilangan ichki narx bir bo'linmaning natijasini sun'iy ravishda yuqori, boshqasining natijasini esa past ko'rsatishi mumkin. Shu sababli transfert baholash korxona baho siyosatining alohida va muhim yo'nalishi hisoblanadi.

Transfert bahoning iqtisodiy mohiyati va vazifalari quyidagilardan iborat.

Transfert baho-bir korxona tarkibidagi mas'uliyat markazlari yoki o'zaro bog'liq korxonalar o'rtasida tovarlar, yarim tayyor mahsulotlar, ishlar va xizmatlarni topshirishda qo'llanadigan hisob-kitob qiymatidir. Uning asosiy xususiyati shundaki, narx ichki operatsiya uchun belgilanadi, biroq yakuniy mahsulot tannarxi, bo'linmalarning foydasi va korxonaning umumiy moliyaviy natijasiga ta'sir qiladi.

Transfert bahoning birinchi vazifasi-bo'linmalar faoliyatini iqtisodiy jihatdan baholash. Masalan, xomashyo tayyorlovchi bo'linma mahsulotini qayta ishlash sexiga topshirganda, ichki narx uning daromadi va samaradorligini aniqlashda foydalaniladi. Qabul qiluvchi bo'linma uchun esa ayni narx ishlab chiqarish xarajatining tarkibiy qismi bo'ladi. Demak, yagona ichki narx ikki bo'linmaning natijalarini bir vaqtning o'zida belgilaydi.

Ikkinchi vazifa arajatlar va resurslardan foydalanishni nazorat qilish. Bozor sharoitiga yaqin transfert baho bo'linmalarni ortiqcha xarajatlarni kamaytirishga, sifatni oshirishga va ishlab chiqarish

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

quvvatlaridan to‘liq foydalanishga undaydi. Uchinchi vazifa-bo‘linmalar manfaatlarini muvofiqlashtirish. Ichki narx haddan tashqari yuqori bo‘lsa, xaridor bo‘linma tashqi yetkazib beruvchini tanlashga intilishi mumkin; juda past bo‘lsa, yetkazib beruvchi bo‘linmaning rivojlanish rag‘bati susayadi.

To‘rtinchi vazifa-investitsion va strategik qarorlarni qo‘llab-quvvatlash. Rahbariyat qaysi bo‘linmaga qo‘shimcha quvvat ajratish, qaysi jarayonni modernizatsiya qilish yoki tashqi bozordan xarid qilish maqsadga muvofiqligini aniqlashda transfert baho ma’lumotlaridan foydalanadi. Bunda faqat alohida bo‘linma foydasi emas, butun korxona foydasining o‘zgarishi mezon bo‘lishi lozim.

Transfert bahoni belgilash usullariga to’xtaladigab bo’lsak,amaliyotda transfert baholarni belgilashning bir nechta asosiy yondashuvi mavjud. Birinchi yondashuv bozor narxiga asoslanadi. Agar ichki topshirilayotgan mahsulot yoki xizmat uchun faol tashqi bozor mavjud bo‘lsa, bozor narxi eng ishonchli mezon bo‘lishi mumkin. Bu usul bo‘linmalarni mustaqil xo‘jalik yurituvchi subyekt kabi faoliyat ko‘rsatishga undaydi. Biroq mahsulotning sifati, yetkazib berish shartlari, transport xarajatlari yoki ichki operatsiyaning o‘ziga xosligi bozor narxidan farq qilishi mumkin.

Ikkinchi yondashuv xarajatlarga asoslanadi. Bunda transfert baho mahsulotning to‘liq tannarxi, o‘zgaruvchan tannarxi yoki tannarx ustiga belgilangan foyda marjasi asosida aniqlanadi. Xarajatga asoslangan usulni qo‘llash nisbatan sodda va hisob ma’lumotlariga tayanadi. Ammo faqat tannarxga qarab narx belgilash samaradorlikni oshirishga yetarli rag‘bat bermasligi mumkin: xarajatlar ortishi ichki narxning ham ko‘tarilishiga olib kelishi ehtimoli bor.

Uchinchi yondashuv-muzokara yoki kelishuv asosidagi transfert baho. Yetkazib beruvchi va xaridor bo‘linmalar narxni o‘z manfaatlari, quvvatlar bandligi, tashqi bozor sharoiti va muqobil xarid imkoniyatlarini hisobga olgan holda kelishib oladi. Bu usul moslashuvchan, lekin tomonlarning muzokara kuchi turlicha bo‘lsa, ichki nizolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun kelishuv jarayoni aniq reglament va yuqori rahbariyat nazorati bilan qo‘llab-quvvatlanishi zarur.

Ba’zi korxonalarda aralash usul qo‘llanadi: bozor narxi asosiy mezon bo‘ladi, biroq transport, saqlash, sifat farqi va ichki xizmat xarajatlari bo‘yicha tuzatishlar kiritiladi. Bunday yondashuv nazariy jihatdan adolatliroq natija berishi mumkin. Tanlangan usul korxonaning faoliyat sohasi, tashqi bozorning rivojlanganligi, bo‘linmalar mustaqilligi va boshqaruv hisobining sifatiga mos bo‘lishi kerak.

Transfert bahoning korxona baho siyosatiga ta’siri muhim hisoblanadi. Ya’ni, korxona baho siyosati tashqi bozorda raqobatbardosh narxni shakllantirish bilan cheklanmaydi. Ichki narxlar ham yakuniy mahsulot tannarxi va rentabelligini belgilaydi. Masalan, xomashyo bo‘linmasi mahsulotni qayta ishlash bo‘linmasiga yuqori narxda topshirsa, qayta ishlash bo‘linmasining hisoblangan foydasi kamayadi. Biroq korxona miqyosida bu ichki foyda bir bo‘linmadan boshqasiga o‘tgan bo‘ladi; konsolidatsiyalashgan natijada ichki operatsiyadan qo‘shimcha foyda yuzaga kelmaydi.

Shu sababli transfert baho tizimini ishlab chiqishda mahalliy bo‘linma ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda korxonaning umumiy iqtisodiy samarasi ham baholanishi kerak. Aks holda bo‘linma rahbarlari o‘z ko‘rsatkichlarini yaxshilash uchun korxona manfaatiga zid qarorlar qabul qilishi mumkin. Masalan, ichki yetkazib berish narxi qimmat bo‘lgani sababli xaridor bo‘linma tashqi yetkazib beruvchidan xarid qiladi, holbuki korxona ichida bo‘sh quvvat mavjud bo‘lishi mumkin.

Transfert baho soliq va moliyaviy hisobot masalalari bilan ham bog‘liq. O‘zaro bog‘liq yuridik shaxslar o‘rtasidagi nazorat qilinadigan bitimlarda narxlar bozor tamoyillariga muvofiqligi, hujjatlashtirilishi va amaldagi soliq qonunchiligi talablariga rioya etilishi muhim. Bunda ichki

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

boshqaruv uchun belgilangan narx bilan soliq maqsadlarida qo'llanadigan transfert narx tushunchalarini farqlash lozim: ularning maqsadi va qo'llanish doirasi bir xil bo'lmasligi mumkin.

Samarali tizimni shakllantirish bo'yicha takliflar quyidagilardan iborat:

- Birinchidan,avvalo, korxonada transfert baho siyosati yozma tartibda tasdiqlanishi, narxni belgilash vakolati va qayta ko'rib chiqish davriyligi aniq belgilanishi lozim.
- Ikkinchidan, har bir ichki operatsiya bo'yicha mahsulot tavsifi, hajmi, sifati, yetkazib berish shartlari va xarajatlar tarkibi hujjatlashtirilishi kerak. Bu bo'linmalar o'rtasida bahslarni kamaytiradi hamda ichki audit imkoniyatini kuchaytiradi.
- Uchinchidan, korxona bozor narxi mavjud bo'lgan mahsulotlar uchun bozor mezonidan, o'ziga xos yoki bozor narxi shakllanmagan xizmatlar uchun esa xarajat va kelishuv usullaridan foydalanishi mumkin.
- To'rtinchidan, bo'linma samaradorligini faqat foyda bilan o'lchamasdan, mahsulot sifati, yetkazib berish muddati, resurs tejamkorligi, quvvatlardan foydalanish va mijoz ehtiyojini qondirish kabi ko'rsatkichlar bilan to'ldirish zarur.
- Beshinchidan, raqamli boshqaruv hisobi tizimlarini joriy etish orqali ichki operatsiyalar, tannarx va marjalarni tezkor kuzatish mumkin. Ma'lumotlarning shaffofligi transfert narxlarning iqtisodiy asoslanganligini tekshirish, chetlanishlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini dalillar bilan qabul qilishga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, transfert baho korxona baho siyosatining strategik ahamiyatga ega vositasi bo'lib, u ichki bo'linmalar faoliyatini baholash, xarajatlarni nazorat qilish va resurslarni samarali taqsimlashga xizmat qiladi. Uning samaradorligi narxning shunchaki hisob-kitob uchun belgilanishiga emas, balki korxonaning umumiy maqsadlariga mos kelishiga bog'liq.

Korxona uchun eng maqbul yondashuv faoliyat xususiyatlari va bozor sharoitidan kelib chiqib tanlanadi. Bozor narxi mavjud bo'lsa, u muhim tayanch mezon bo'la oladi; boshqa holatlarda xarajatga asoslangan yoki muzokara usullari qo'llanishi mumkin. Eng muhimi, transfert baholash tizimi shaffof, hujjatlashtirilgan, muntazam tahlil qilinadigan va butun korxona manfaatlariga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Drury, C. Management and Cost Accounting. Cengage Learning, 2018.
2. Horngren, C. T., Datar, S. M., Rajan, M. V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson, 2015.
3. Anthony, R. N., Govindarajan, V. Management Control Systems. McGraw-Hill, 2007.
4. OECD. OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations. OECD Publishing, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. Amaldagi tahrir.
6. Atkinson, A. A., Kaplan, R. S., Matsumura, E. M., Young, S. M. Management Accounting. Pearson, 2012.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.